

КУЛТУРА ПОЛИСА  
УДК 316.774:316.42  
УДК 32.019.5(497.11)  
ОНР

## МИРКО МИЛЕТИЋ

Факултет за менаџмент малих и средњих предузећа  
Београд

### СРБИЈА БЕЗ „ЧЕТВРТЕ ВЛАСТИ”

**Сажетак:** У савременом друштву јавност се може конституисати само унутар демократски профилисаног масмедијског комплекса, схваћеног као целине свих делујућих медија масовног комуницирања унутар одређеног социјеталног оквира. У Србији још нису створене потребне законске, политичке и медијске претпоставке неопходне за деловање аутентичне јавности која ће имати контролну функцију у односу на три класичне форме државне власти и унутар које ће се постићи друштвени консензус о смеру, садржају и динамици друштвених промена. Непостојање ових услова дисквалификује све досадашње владајуће структуре од увођења вишестраначја у Србији као, односом према масмедијима, демократске политичке субјекте, будући да демократизације друштва нема без деловања независне јавности.

**Кључне речи:** јавност, масмедијски комплекс, друштвене промене, европски стандарди.

## I

Једно од могућих одређења јавности, артикулисано на трагу Хабермасове већ класичне студије, јесте да се она, у политиколошком смислу, може појмити као скуп свих грађана који имају активан однос према одређеном друштвеном питању преображеном у проблем о којем, вођени неким индивидуалним или групним интересом, јавно резонују. Не улазећи овом приликом у теоријске потанкости о томе да ли се таква јавност уопште, изван увек недовољно обухватних доксометријских поступака, емпиријски може идентификовати, у есенцијалистичкој херменеутици на којој почивају класичне теорије јавности она се изједначава са аструктуралном, флуидном и *ad hoc* формираном друштвеном групом. Таква, она је у персоналном смислу, социјалном волумену и степену друштвеног утицаја увек другачија, али чињеницом постојања и ефективног деловања и неизбежна детерминанта - не увек, наравно, у потпуности мерљива - политичког процеса у сваком политичком друштву: од античких полиса до савременог масовног друштва. У тој 'очигледности' постојања неинституционализоване моћи која, како је још Некер приметно, кроји мапу дневнополитичког живота, вероватно се налази извориште метафоре о 'четвртој власти', чији је *raison d'être* контрола три историјски непролазне форме друштвено договорене расподеле политичких компетенција. Но, као и свака метафора, која илуструје али не објашњава, и ова, поистовећујући јавност са влашћу, што она никада није била нити може бити, уноси извесну забуну: (не)постојање јавности није формална претпоставка друштвене организације – она је 'само' доказ (не)постојања политичких услова који (не)оправдавају, у одређеном социјалном контексту, употребу атрибута изведеног из речи демократија као политичког префикса испред одређене национално-државне заједнице, односно политичких субјеката који је судбински обликују.

Крајње експлицитно: непостојање политичких услова за конституисање аутентичне јавности, како је мало пре теоријски скицирана, сигуран је показатељ да класичне форме државне власти нису под најширом друштвеном контролом, а непостојање доказивих тенденција да се ти услови стварају немилосрдно жи-

гошу субјекте друштвених промена, ако не као антидемократске, онда као псеудодемократске факторе политичког живота.

Претходни аксиом важи, дабоме, и у савременом, масовном друштву. Његова структура, међутим, битно се разликује од свих типова друштва који су му претходили – од античког до традиционалног прединдустријског друштва. Стога, у масовном друштву простор за конституисање аутентичне јавности, за јавно резонување свих заинтересованих грађана и њихових асоцијација о питањима која имају значај прворазредних друштвених проблема, није и не могу бити само трг и парламент, укључујући и све њихове историјски познате форме конвергенције – од револуционарног преврата до референдума или парламентарног консензуса. У масовном друштву 'простор' у којем је могуће конституисање аутентичне јавности измештен је из реалних географских и политичких координата у виртуелну равну масмедијског деловања. Мада спонтане форме окупљања грађана на тргу (спонтана јавност) и сучељавање њихових представника у парламенту (институционализована јавност) још дуго, а можда и никада, неће изгубити значај који су за критичко јавно резонување имали у историји, сасвим је сигурно, а то значи и доказиво, да у савременом, масовном друштву делујуће јавности изван масмедијског комплекса заправо и - нема. Спонтано започети процеси артикулација јавног мњења или убедљива дебата народних представника у ансамблејама своју валоризацију могу добити само унутар целине постојећих масмедија у одређеном социјеталном оквиру – масмедијском комплексу, који је данас једини релевантан јавни простор за расправу о питањима која имају значај друштвених проблема.

Следствено претходној општој теоријској поставци о значају јавности за демократски преображај друштва: ако масмедијски комплекс у савремености, дакле нужно масовном друштву, није пропустљив за већину, односно све најзначајније појединачне и групне, организоване и неорганизоване, припаднике јавности и њихово резонување о актуелним друштвеним проблемима, сасвим је сигурно да није обезбеђен основни друштвени услов демократског политичког процеса у конкретном друштву, да се оно не може дефинисати као 'демократско', нити се политички субјекти који пресудно утичу на целину друштвеног живота могу

легитимисати истим језичким атрибутом и политичким детерминативом.

У савремености су се искристалисала два, претходном праксом условљена, теоријска приступа о претпоставкама високог степена пропусности масмедијског комплекса за деловање аутентичне и независне јавности унутар њега, као јединог, треба поновити, друштвеног простора у којем је данас јавност уопште могућа.

Први је неолиберални, укоренен је у америчкој политичкој и медијској пракси и, у најкраћем, представља реafirмацију најважнијег постулата сваког либерализма: слобода је могућа само изван поља државног деловања. Према томе, јавност као контролор и коректив државне власти мора бити у потпуности изван њеног досега, а то другим речима значи да у масмедијском комплексу не могу постојати комуникациони центри који су под било каквом ингеренцијом државе. Изведен у пракси, овај приступ значи да се медији могу организовати само у профитно - комерцијалном моделу деловања и да је масмедијски комплекс скуп истоветно организованих медија у приватном поседу различитих власника, међу којима никако не може бити држава. Само тако власнички детерминисан медијски систем може изнедрити аутентичну и независну јавност у односу на државу, која се увек појављује са лицем Левијатана, макар да је у питању и – „демократски Левијатан“.

Европска пракса, уобличио је, међутим, 'нешто' другачији приступ (прихваћен као епистемолошки оквир и овог текста), полазећи од улоге државе као сервисера јавног интереса, која није дужна да само заштити право на слободу и деловање независне јавности, него и да обезбеди њено функционисање и тиме сузи простор сопственог деловања на друштвено договорени ниво. Идеја о тзв. минималној држави, која је заступљена у оба приступа, у другом се прагматизује кроз став да минималност државе не искључује одговорност носилаца власти за подстицање сопствене контроле од стране скупа увек заинтересованих грађана за сваку од државних одлука. Држава се мора „за дужину руку“ удаљити од масмедија, одузимајући себи сваку могућност контроле садржаја који се њима посредују, дакле - контроле јавности, али мора

бити одговорна, јер је и због тога успостављена, за нормативни оквир и материјалне претпоставке њиховог (масмедија/јавности) функционисања. И макар да је седамдесетих и осамдесетих година, на таласима пролиферације и глобализације масмедијских канала у приватном власништву, ова идеја и у пракси и у теорији снажно довођена у питање, због негативних последица деловања глобалних медија реафирмисана је до данашњег стандарда у свим земљама Европске уније кроз који се, могло би се доказивати, уобличава европски политички идентитет.

Неки од његових аспеката дају се сагледати баш кроз масмедијски комплекс, који није ни етатистички монолитан (медији организовани само у партијско-државном моделу, на Далеком истоку), нити тржишно анархичан (медији организовани као профитно-комерцијални комуникациони центри, на 'далеком' Западу), него је множина различитости и комуникационих центара и модела њиховог организовања. У њему коегзистирају три различита, али из угла претпоставки за конституисање јавности, конвергентна модела организовања комуникационих центара: модел јавне службе, профитно-комерцијални и модел цивилног организовања комуникационих центара. Последица је усаглашеност једног заједничког (модел јавне службе), много посебних (профитно-комерцијални модел) и мноштва појединачних (цивилни модел) интереса грађана у јавној сфери, тј. њихове агрегације као јавности, чији припадници те интересе заступају и бране јавно резонујући о њима посредством свих делујућих медија масовног комуницирања. Само масмедијски комплекс којег конституише 'рационално мноштво' комуникационих центара организованих у поменути три модела - при чему је национални радио - телевизијски систем, због своје доступности свим грађанима, нужно организован у моделу јавне службе – обезбеђује у савременом, дакле масовном друштву, онај јавни простор који ће бити довољно пропустан за највећи број припадника јавности, појединаца и друштвених група.

Цела ова теоријска преамбула била је неопходна да би се одговорило на питање, које представља једини предмет расправе у тексту, а оно гласи: да ли је Србија почела да изграђује свој европски политички идентитет у масмедијској сфери, прихватајући

у Европи одавно етаблиране стандарде о друштвеним условима за формирање јавности као 'четврте' власти? А то, узимајући у обзир претходне теоријске премисе, неизбежно имплицира одговор и на питање: да ли је српско друштво, кроз текуће транзиционе процесе у масмедијском комплексу, макар и пионирски почело да улази у ред претежно демократских заједница?

## II

Политичке промене у Србији 2000/2001. садржале су, имајући у виду испољену политичку енергију и јавно ангажовање грађана, значајан демократски потенцијал друштвеног преображаја. Већ у првим постоктобарским месецима одржан је низ сасстанака, округлих столова и трибина на којима је тражено и формално ослобађање простора за конституисање аутентичне јавности у масмедијском комплексу. Скициран је и пут: формирање експертских тимова који ће предложити системске законе у овој области, укидање министарства за информисање, преображај Радио-телевизије Србије из партијско-државне пропагандне машине у јавни сервис свих грађана, релаксација локалних радиодифузних и штампаних медија од страначких утицаја и контроле... све до увођења реда у медијском 'Ел Дораду' Србије, какав је без икакве сумње до тада био масмедијски комплекс са неутврдивим бројем 'дивљих' емитера и штампом која је, после укидања рестриктивних чланова ригидног Закона о јавном информисању из 1998. године, полако почела да тоне у живо блато професионално неодговорног сензационализма. Уместо потпуно хаотичног стања у масмедијском комплексу, које га је карактерисало безмало целу последњу деценију XX века, посебно од 1996. до 2000. године, требало је профилисати систем саобразан европским стандардима у овој области. А то значи: најпре (1) кроз минималну, али прецизну регулацију масовног комуницирања и њену ефикасну примену, створити неопходне услове за еманципацију масмедија од државне контроле, странчке инструментализације и комерцијалне злоупотребе; затим, (2) у паркси односа власт - масмедији афирмисати политичку вољу страначких носилаца власти да се медији и професионални комуникатори, упркос непостојању одговарајућег нормативног оквира, не инструментализују и на сваки други начин злоупотребљавају; и, напослетку, (3) ефикасно и у најкра-

ћем року изградити рационалан и, осиромашеном друштву, саобразан масмедијски комплекс, али довољно простран да се у њему позиционира аутентична јавност и пропустан за све мњешке струје које ће та јавност излучивати. Са једним јединим циљем, да се уз обавезно учешће јавности, дође до друштвеног консензуса о смеру, садржају и динамици друштвених промена у Србији.

Нажалост, већ негде од 'термидора године прве', после доношења Закона о приватизацији почетком 2001. године (о којем друштвени консензус, изван тада још колико-толико легитимне скупштинске већине, никада није постигнут), могло се наслутити да се стање у масмедијском комплексу, у системском а не козметичком смислу, не само не мења на боље, макар и полако, него у појединим решењима иде испод праксе пре две хиљадите. Реч је о 'брзоплетом' укидању тзв. таксе на електрично бројило, којом је финансирана Радио-телевизија Србије (узгред, такав начин финансирања један је од три која се примењују у ЕУ, конкретно у Португалији и Грчкој, а од бивших југословенских република у Словенији), и прикључивања РТС на буџетску резерву Републике Србије. Политичко образложење овог поступка – захтеви и незадовољство грађана – врло брзо је показало свој демагошки смисао (грађанима није сметао начин, него висина таксе) и неке друге мотиве. Национална радио-телевизија, чији материјални положај зависи искључиво од воље Владе (читај: министра финансија, односно председника Владе), која дискреционо располаже буџетском резервом, дакле парама од којих зависи РТС, све и да њен управни, пословни и уреднички менаџмент то субјективно жели, не може да се дистанцира од интереса Владе, схваћене и као интресне групе људи (јер она то увек и јесте, не само у Србији), са одређеним претензијама утицања на садржај масовног комуникарања, најмање - стварањем позитивне јавне представе о себи.

Али, уздигнимо ову анализу са једног од бројних примера на општији, системски ниво и размотримо нормативно-правне, прагматично-политичке и медијско-професионалне аспекте целог проблема.

(1) Стабилизовање масмедијског комплекса, као станишта релативно независне јавности кадре да излучује аутентично јавно мњење, дакле мноштво различитих мњењских струјања, није било

могуће у Србији, после година изолације, ратова, 'дивље градње у етру' и неконзистентних и ригидних медијских прописа, без доношења неколико системских закона који, минимално али прецизно, регулишу његово функционисање. Врло брзо је у стручно-професионалним и научним круговима постигнут консензус да је реч о законима о: радиодифузији, телекомуникацијама, јавном информисању, слободном приступу изворима информисања, укључујући, касније, и законе о оглашавању, издавачкој делатности и филмској продукцији.

У првом од њих, *Закону о радиодифузији*, који је и хронолошки посматрано најпре припреман, усвојен је, на почетку израде од групе медијских експерата, принцип формирања независног регулаторног тела (Савет за радиодифузију), које ће својим саставом репрезентовати социјалну структуру Србије, бити ван домета непосредних страначко-политичких утицаја и контроле и имати 'сву власт' у радиодифузији, данас ако не важнијем, а оно, свакако, бројем рецепијенета радијских и телевизијских програма утицајнијем делу масмедијског комплекса. Такав, у оквиру Агенције за радиодифузију као правног лица, Савет је требало да трансформише Радио-телевизију Србије из партијско-статистичког модела организовања у модел јавне службе, јавним конкурсом легализује радијске и телевизијске програме који испуњавају програмске, техничке и кадровске захтеве савременог емитовања програма, те, изван и пре правосуђа, неколицином дискреционих могућности, од којих је најважније њихово лиценцирање, усагласи развој радиодифузије у Србији са потребама грађана, материјалним могућностима друштва и европским стандардима у овој области. После девет верзија нацрта овог закона, у којима се врло озбиљно и у духу постојеће медијске праксе у Европи годину ипо дана трагало за оптималним решењима, Влада Србије, са само пар суштинских интервенција у последњој верзији нацрта Закона, готово у потпуности дерогира идеју о независном регулаторном телу и Скупштина, половином 2002. године, усваја Закон о радиодифузији у којем се број чланова Савета своди са 15 на 9, међу којима 4 имају директну страначку легитимацију и са преостала 4 'независна' члана бирају деветог из редова медијских посленика на Косову и Метохији (!?). Тиме је постала очигледна намера Владе и скупштинске већине да створи нормативне услове за обе-

збеђивање политичке преваге у Савету и, тиме, за будуће дизајнирање радиодифузије у Србији. Али и овако 'регуширан' Закон није примењен, по свему судећи због борбе страначко-медијских интересних група унутар тада владајуће већине у Скупштини и Влади Србије. Напротив, све је учињено да Закон о радиодифузији никада не заживи, а строго формално узев, без интервенција у његов садржај, одговарајућих измена и допуна, то данас уопште и није могуће. Наиме, сви рокови предвиђени Законом одавно су пробјени, а рашомон са противзаконитим избором најмање трећине чланова, подношењем оставки и понављањем гласања у Скупштини Србије и потврђивањем избора неких од њих, не само Савет, него понајпре идеју о независном регулаторном телу, потпуно су ископромитовали. Две године после усвајања Закона о радиодифузији у Скупштини Србије, није примењено више од 90% његових одредби, а Савет вегетира, од избора до избора, као потпуно ефемерни орган у систему масовног комуницирања, чекајући своју - претпоставка је утемељена на свему што се са њим и овим законом до сада дешавало - невеселу судбину. Неспособан да учини два прва и најважнија корака, која би потврдила његову независност: да формира управни одбор националне радио-телевизије и распише јавни конкурс за расподелу фреквенција, тј. за лиценцирање одређеног броја радијских и/или телевизијских програма.

Но, и да је са Законом о радиодифузији, његовим садржајем и применом, све било у реду, овај други посао – расписивање конкурса за расподелу фреквенција – не би могао бити обављен, јер је, најпре, каснило доношење *Закона о телекомуникацијама*, а кад је, напослетку, крајем априла 2003. године донет, најважнији део претходне приче је поновљен. Новоусвојени Закон о телекомуникацијама остао је и данас 'мртво слово на папиру', посебно пети одељак (чланови 58. до 83.) који директно, и конвергентно са Законом о радиодифузији, регулише 'радиокомуникације', будући да није, чак, формирана ни њиме прописана Агенција за телекомуникације. Поменути одељком се, наиме, предвиђа да пре расписивања јавног конкурса за лиценцирање радио и/или телевизијских програма (по Закону о радиодифузији) Влада мора на предлог ресорног министарства, који припрема Агенција за телекомуникације, да утврди План намене радиофреквенцијског опсега, на

основу којег надлежно министарство, на предлог Агенције, доноси План расподеле радио фреквенција. Једноставније речено: нема конкурса ни лиценци без ова два плана, општег и посебног, који, практично, утврђују стратегију развоја радиодифузије у Србији. Наравно, ако се Влада не би држала Закона о телекомуникацијама 'као пијан плота', могла би 'преко ноћи', тј. надлежно министарство, да утврди План расподеле фреквенција, а 'крњи' Савет за радиодифузију 'на брзину' распише конкурс. Невоља је, међутим, што у том случају свака влада губи своју демократску легитимацију, с обзиром да ње нема без поштовања законом предвиђене процедуре.

У Србији и данас постојећа дилема: да ли је у демократском друштвеном контексту уопште потребан *Закон о јавном информисању* или ту материју треба препустити саморегулацији у асоцијацијама професионалних комуникатора – разрешена је рационалним консензусом да на почетку демократске транзиције, у условима потпуне девастираности етичких норми 'са обе стране барикаде', и у политичком и у медијском пољу, треба имати закон, али, за разлику од претходних времена, овога пута - о слободи јавног информисања (сиц!). Испоставило се, пракса је то показала, да политички и медијски професионалци, расправљајући о овој теми, користе исту лексику, али са битно другачијом семантичком вредношћу. Закон о јавном информисању, донет у априлу 2003. године, дакле у време ванредног стања у земљи (!?), упркос експлицитном противљењу медијских професионалаца, стручњака и научника из ове области, поново уводи цензуру у систем јавног информисања Србије. Члановима 17, 18. и 19. реafirмише се тзв. суспензивна цензура, односно привремена забрана јавног гласила, до правоснажности судске пресуде, ако на предлог надлежног јавног тужиоца суд „утврди да је то неопходно у демократском друштву ради спречавања: позива на насилно рушење уставног поретка, нарушавања територијалног интегритета Републике, пропагирање рата, подстрекивање на непосредно насиље или заговарање расне, националне или верске мржње које представља подстицање на дискриминацију, непријатељство или насиље, а да објављивањем информације непосредно прети озбиљна непоправљива последица чије се наступање не може спречити на други начин”. Овакве одредбе, осим што негативно дискриминишу

штампу у односу на електронске медије (не може се забранити емисија која је већ реализована), у потпуној су супротности са европском медијском (и политичком) праксом, чији је стандард да се ниједан вид цензуре, дакле ни суспензивне, не може успостављати законом, те да се може утврђивати само индивидуална и колективна (јавно гласило) одговорност професионалних комуникатора, по правилу материјална, за наведене инкриминације и да та одговорност не укључује ни најкраткотрајнију забрану дистрибуције штампе или емитивања радијских и/или телевизијских програма. Врло брзо се у нашој медијској пракси показало да ове одредбе не служе само да би одвраћале неодговорне новинаре и редакције од тзв. 'говора мржње', одомаћеног, како су говорили најистакнутији законобранитељи, у масмедијским садржајима у последњој деценији XX века, него да имају јасан политички смисао. Применом ових одредби, наиме, забрањена је београдска ревија „Сведок“, због објављивања интервјуа оптуженог за убиство председника Владе, преузетог из македонских новина, иако решење о привременој забрани није могло да буде утемељено ни у једној речи претходно цитираних разлога за суспензивну цензуру. Поменуте одредбе и даље су Дамаклов мач над корпусом слобода у јавном комуницирању, који, имајући у виду турбулентност политичког живота у Србији, увек може ефикасно те слободе да сасече у корену – забраном дистрибуције новина.

На другој страни, дуго припреман и још дуже најављиван *Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, уопште није донет. Мада овај закон, уже гледано, не представља 'чисто медијски закон', великим бројем одредби, које успостављају прозирност јавних личности и отвореност до скоро недоступних арканских сектора државне организације за све грађане, у суштини олакшава рад професионалним комуникаторима и масмедијима, те је, утолико, и овај пропис значајан елемент у мозаику правно-нормативних основа функционисања масмедијског комплекса и успостављања аутентичне јавности. Тим пре што се у масовном друштву, логиком великих бројева, право слободе говора, које је, првенствено, индивидуално право, претворило у готово празно начело. Илузорно је, наиме, мислити, да сваки појединац у милионском друштву може доспети у јавну сферу, дакле масмедијски комплекс, и изразити индивидуално мишљење

сопственом одлуком, независно од воље медијских 'чувара капија'. Али, Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, гарантујући сваком појединцу право да дође до релевантних сазнања о функционисању државе, њених органа, агенција и појединаца, на свим нивоима организовања, чини тог појединца компетентним представником/припадником јавности који ће, ако има интереса за одређено друштвено питање преобразено у проблем, већ наћи начин да своје мњење укључи у неку од мњењских струја које циркулишу масмедијским комплексом, наравно – под условом да је он отворен за сваку од њих. Другим речима, овај закон, барем на нормативном плану ствара услове да, из прокрустове постеле 'радног човека и непосредног самоуправљача', тек рођени грађанин у Србији постане политички пунолетан.

(2) Од тог пунолетства, које је такође један од услова за конституисање независне јавности, не деле га, међутим, само непостојећи закони, закони који су донети али се не примењују или се наопако примењују, и закони чији садржај и њихов међусобни однос у појединим деловима представљају галиматијас политичких интереса, професионалног конформизма и правне некомпетентности. На путу формирања праве 'четврте власти' у Србији стоји и недостатак политичке воље, тј. демократске политичке културе кључних носилаца државне власти да се у тренутку преузимања класичних полуга владања, које им по праву демократски изабраних народних представника припадају, тренутно и без резерви дистанцирају од масмедијског комплекса, препуштајући га друштву, тј. грађанима, сопственом детронизацијом у погледу управљања њима. То саморазвлашћивање, треба поновити, не значи – како, не ретко, поједини вулгарни интерпретатори односа државе и масмедија/јавности хоће да симплификују њихов врло специфичан нексус интеракција – релаксирање државе од обавезе функционалног одржавања једног нормативно јасно профилисаног, материјално стабилног и моделима организовања разноврсног и уравнотеженог масмедијског комплекса. Практика односа кључних политичких субјеката према масмедијима после октобра 2000. године - појединаца, интересних група и странака - која је кулминирала у време ванредног стања у Србији, али је настављена и после најновије промене власти, пуна је примера који илуструју не само поменути недостатак политичке воље, него и реал-

фирмисање бројних директних и индиректних техника утицања на масмедије, које, у крајњем, резултирају производњом, како би рекао Хабермас, манипулативног јавног мњења. Дакле, јавног мњења које се производи у центрима отуђене политичке моћи и медијским каналима, кроз највећим делом контролисани масмедијски комплекс, упућује грађанима са персузаивном мотивацијом: да им сугерише медијски дневни ред, да их дестимулише као потенцијалне припаднике активне јавности и да их, тиме, социјално и политички имобилише.

Почело је, већ поменути, на први поглед benignим, укидањем телевизијске претплате преко рачуна за електричну струју. Враћамо се овом примеру, јер је финансирање националне радио-телевизије један од три механизма њене могуће контроле. Други механизам јесте контрола менаџмента у оба његова аспекта – управљачком (Управни одбор) и пословодном (генерални директор), а трећи је инсталирање страначко-новинарских 'чувара капија' на кључним уредничким позицијама. Њима се може утицати на све политички релевантне садржаје који се посредују програмима националне радио-телевизије и све што се дешавало у минуле четири године показује да се то, управо, десило, укључујући и најновије промене на врху РТС-а. Заправо те промене јесу најбољи аргумент да су претходни генерални директор, Управни одбор РТС, и први уреднички ешалон, независно од формалног чланства у некој од странака владајуће коалиције, били њени суштински експоненти и као такви су смењени, односно поднели оставке. Као што је инсталирање новог генералног директора и Управног одбора супротно одредбама, упркос свему, важећег Закона о радиодифузији аргумент исте специфичне тежине, који показује да нова Влада ни у једном тренутку није размишљала о националној радио-телевизији као о органу јавности, него као о својој трансмисији у масмедијском комплексу. На то указују и најповршнији медијски мониторинзи који су вршени од 2000. године на елементарном нумеричком нивоу. Сериозна анализа садржаја показује да, и пре и после најновије промене у РТС-у, у питању није само квантитативно давање предности владајућој политичкој гарнитурџи, него читав низ манипулативних техника: од 'речи замки' које су коришћене за сугерисање одређених конотативних значења објављених информација, до класичних дезинформација и лажи.

Неспремност владајућих политичких субјеката да националну радио-телевизију, одмах по преузимању класичних механизма власти, трансформишу у јавни сервис и препусте је грађанима да најпре у њој, као стожеру масмедијског комплекса, конституишу нуклеус аутентичне и независне јавности, без икакве резерве потврђује њихову 'демократску хипокризију', ако је ова синтагма, због свог оксиморонског склопа, уопште могућа. Успостављање поменутих механизма подједнако чврсте контроле РТС-а као и пре 2000. године показује се као огледало из бајке о Снежани и седам патуљака, јер ма шта о себи нови властодршци мислили екран националне телевизије показује њихово право лице.

То што се десило и дешава са РТС-ом има најкрупније друштвене последице из два разлога. Прво, у Србији су једино програми националне радио-телевизије доступни свим грађанима. И друго, баш због тога, али и постојећег конструкта (који је, уосталом, сасвим оправдан) о спрези државе и РТС-а, уређивачка политика у његовим програмима за највећи број јавних и приватних, великих и малих емитера и издавача представља жуте траке које оивичавају ауто-пут да се не би слетело са њега. (У случају Србије можда је боља метафора о каменим стубовима који обележавају макадамски друм.) Ако је о великим приватним емитерима реч, који су постали велики величајући политику пре октобра 2000. године, њима је већ после пар ударних информативних емисија било јасно шта у својим програмима треба да мењају и то су врло прилежно чинили и чине, стрпљиво чекајући тренутак коначне девастације државне радио-телевизије, пре но што уопште дође до њеног преображаја у јавни сервис, који је, уствари, и једино може спасити од дефинитивне пропасти. У мањим и малим, локалним радио-телевизијским центрима, најпре оним у јавном власништву, под контролом локалне 'самоуправе', страначко-политички фактор се одмах по октобарској промени власти, али и свакој следећој рокади у општинским скупштинама, побринуо да се илузија о независним медијима (по којима је и једна асоцијација добила и још носи име) врло брзо распрши. Странке на власти, зависно од коалиционе композиције, одмах потписују (!) међусобни уговор о расподели власти по секторима функционалног организовања у општини, међу којима је најважнији део о локалним медијима. Тако су на чело радио - телевизиј-

ских центара са полувековном традицијом, као и тек покренутих програма, долазили, и још увек се у највећем броју случајева налазе, професионално некомпетентне личности, али истакнути функционери домицилних страначких огранака – од агронома до секретара риболовачких друштава. Недавна збивања у Телевизији Смедерево само је последња у низу илустрација такве праксе, која је понекеда била комична, понекад (посебно за запослене) трагична, а најчешће – фарсична.

Ова медијска фреска свакако не би била потпуна без указивања на улогу Министарства културе (и медија) у дестимулисању напора за формирање независне јавности, како коју годину раније, тако и данас. Треба, међутим, подсетити да је, насупротив подужих расправа о потреби доношења посебног закона о јавном информисању, дилема о потреби постојања посебног министарства за информисање готово тренутно разрешена ставом тадашњих политичких званичника (подржаном од стручњака и професионалних комуникатора) да у демократском друштву Влади није потребно никакво министарство за медије, него добра прес служба која ће медије, и преко њих грађане, информисати о свом раду. Врло брзо се показало, као и случају телевизијске претплате, да је у питању био добро смишљени маркетиншки потез, јер министарство за информисање није укинато: само је после пар месеци припојено министарству културе, које је због тог припајања преко ноћи добило суфикс - 'и медија'. Али то није било довољно, него је Влада формирала Биро за комуникације, који је у односу на Министарство за културу и медије, као владин орган управе у масмедијском комплексу, имао карактер некадашњег агитпропа. Такав концепт је своју пуну афирмацију достигао у току ванредног стања, забраном рада целог туцета штампаних и електронских медија (од дијаболничног 'Национала' до бенигне емисије ТВ Лесковац у којој је гостовао функционер противничке политичке странке), али и месецима после 'враћања у нормалу'. То враћање у нормалу изведено је, након промене Владе, на следећи начин: из назива надлежног министарства избачне су речи 'и медија', али не и из делокруга надлежности овог министарства, па, тако, осим лексичких, нема никаквих суштинских промена у поређењу и са предоктобарским и са постоктобарским периодом.

(3) За невољу, лексичко редефинисање назива овог министарства као да је антиципирало, барем у првих сто дана његовог функционисања, ново маргинализовање бројних и крупних проблема у медијској пракси Србије. Осим декларативних изјава да се ти проблеми морају што пре, тј. до јесени решити, они нису постали предмет скупштинске расправе до најављене јесени 2004. године. Понавља се *déjà vu* приступ у практичном маргинализовању значаја масмедија и конституисања јавности као најзначајнијег контролора државне власти, кроз имплицитно сугерисање идеје да има много важнијих проблема (од Косова до гангстерских босова) и тако занемарује чињеница да решавање тих проблема у демократском политичком процесу није могуће без аутентичне јавности, тј. масмедијског комплекса унутар којег се једино може постићи суштински и делотворан консензус о сваком од тих проблема. Хаосу у овој области, наслеђеном из последње деценије XX века, приступало се и приступа као скупу околности у којима се треба што је могуће боље политички позиционирати, остварујући у различитим формама (легалним и нелегалним) утицај на што већи број комуникационих центара и њихову уређивачку политику, никако као изцикљалој медијској прашуми у којој се обичан и константно манипулисан грађанин, по правилу, губи на неком од споредних путева јер, за разлику од политичких професионалаца, не располаже Аријаднином нити повезаном са неким од центара политичке и/или економске моћи.

Из тог хоса у медијској пракси Србије, као најкрупнији проблеми, извиру: правни статус радиодифузних предузећа, облици власништва у којима функционишу, позиција професионалних комуникатора у њима и волумен масмедијског комплекса у Србији наспраме реалних друштвених потреба и могућности. Сви су, истовремено, претпоставка политичке инструментализације сваког комуникационог центра – од оних највећих, националног значаја, до на брзину склепаних телевизија и у најсиромашнијим паланкама у Србији.

За први од њих, правни сатаус радиодифузних предузећа, или прецизније – радијских и/или телевизијских програма који се унутар њих реализују, без икаквог зазирања може се рећи да је, у 90% случајева, ванзаконски. Изузимајући, наиме, националну



радио-телевизију, педесетак радио-станица основаних пре 1990. године и пар десетина радијских и телевизијских програма, чији су оснивачи лиценцу за њих обезбедили на два (1992. и 1994.) јавна конкурса по Закону о радио-телевизији из 1992. године, огромна већина комуникационих центара (међу, процењује се, око 300 телевизијских и близу хиљаду радијских) програме емитују без одговарајућих, било којим законом предвиђених лиценци. Међу њима су емитери којима је пошло за руком да у некој од бројних кампањских акција за регулисање прилика у масмедискком комплексу дођу до 'легализације' на основу каквог подзаконског акта, затим емитери који су обезбедили техничку документацију пре почетка емитовања програма којом доказују да другима неће сметати у раду и, најзад, велики број потпуно нелегалних, дакле не само ванзаконских, него и противзаконито покренутих програма. Међутим, чињеница да ниједан емитер из ове три категорије, уствари, нема праву лиценцу за рад доводи га у положај потпуне зависности од политичке воље властодржаца.

Таква, неприкривена политичка зависност, последица је и облика власништва у којем електронски, али такође и штампани масмедии функционишу. Као и током целе последње деценије XX века, комуникациони центри у Србији и данас делују само у два модела организовања: партијско-државном (РТС, око 150 радио и близу 70 телевизијских центара) и профитно - комерцијалном (сви штампани медији, осим „Борбе“ и преостали, већински део радио - телевизијских програма) моделу. У оба модела механизми контроле масмедискких садржаја у складу су са интересима оснивача, на једној страни – са интересима политичких организација које контролишу све три полуге државне власти (на жалост, и судску власт); и на другој – са интересима, најчешће, индустријских приватних власника. Без модела јавног сервиса и цивилног организовања медија, у овако дуалистичком масмедискком комплексу артикулишу се само страначки и интереси крупног капитала, међу којима се сигурно не налази интерес да се правни статус медијских предузећа доведе у законске оквире, нити да се масмедискки комплекс редефинише и учини пропусним за грађане и све облике њиховог неекономског и непотполитичког повезивања у трећем сектору друштвеног живота. Значајно је запазити да је њихова незаинтересованост за јасно дефинисање прав-

ног статуса сваког од комуникационих центара последица страха од губљења политичког утицаја и неопорезованог профита. У случају јавних предузећа регионалног и локалног значаја страначки фактори не желе промену њиховог статуса, јер би у том случају остали без својих 'разгласних станица', радијских и телевизијских програма на чији садржај имају директан утицај. Зато нити у једном од њих није започета, а некомоли завршена приватизација, упркос чињеници да у овој форми организовања могу да опстану само до краја 2005, односно ако се, ипак, примени Закон о радиодифузији (чл. 96) до истека 2006. године. Када је о приватним власницима медијских предузећа реч, највећем броју њих, мада јавно тврде супротно, хаос у етру, па и на тржишту штампе, одговара, имајући у виду да се сваки покушај законске интервенције у неко од тих предузећа проглашава атаком на слободу информисања, без обзира што је реч о отклањању неправилности које се односе на сиву зону финансијског пословања или свакодневне повреде права из радног односа.

Радно-правни статус професионалних комуникатора, наиме, додатни је генератор хаоса и стихије у масмедискком комплексу у Србији. Због неконтролисане пролиферације електронских масмедиа, до тачке када више нико у Србији не зна тачан податак о томе колико се радио и телевизијских програма емитује, практично је неутврдив број запослених у њима и, наравно, какав је њихов радно-правни статус. Удружење новинара Србије (УНС) оперише цифром од око 5.000 својих чланова, а Независно удружење новинара Србије (НУНС) бројком од близу 1.700 новинара. Али, како сви запослени у масмедискком комплексу нису чланови ове две асоцијације, посебно новинари-почетници којих је у редакцијама највише, процењује се да око 10.000 новинара и 'новинара' ради у јавним и приватним масмедискким предузећима националног, регионалног и локалног значаја, фабричким листовима, разним прес-бироима и сервисима за односе са јавношћу политичких (државних, страначких), привредних, културних, спортских и других друштвених субјеката. На њихов новинарски рад најдиректније утиче радно-правни статус и степен општег и професионалног образовања. Опште је позната чињеница да, изузимајући највећа и друштвено етаблирана масмедискка предузећа, у новооснованим комуникационим центрима, по правилу, већински

део редакције чине спољни сарадници, млади људи, почетници у новинарству, међу којима су многи запошљавани по критеријуму политичко-страначке припадности. У сенци страначког аршина остајали су критеријуми општег и стручног образовања, ако се уопште водило рачуна о њима. Имајући то у виду, као и праксу свакодневног запошљавања и отпуштања новинара у масмедијским предузећима, без много или икаквог респекта за степен њиховог образовања, са сигурношћу се може закључити да је образовни ниво српских новинара нижи него почетком деведесетих година минулог века, а и он је био апсолутно незадовољавајући. Према подацима Удружења новинара Србије, знатна већина новинара у Србији (готово две трећине) тада је имала само средње образовање, а чак сваки двадесет и пети новинар или 'новинар' био је са нижом (!?) школском спремом. Директна последица ове две чињенице је квалитет масмедијских производа, радио-телевизијских програма и новинских садржаја, чија је примарна телеолошка мотивација због тога била и јесте, у највећем броју случајева, политичко-пропагандно деловање на публику и производња 'јавног мњења'.

Уз то што је законским решењима недефинисан, правним статусом комуникационих центара и професионалних комуникатора у њима политички инструментализован и економски злоупотребљаван, масмедијски комплекс у Србији је и прегломазан у односу на све остале друштвене подсистеме, нарочито на политички и економски систем. Нема сумње да Србији са 7,5 милиона становника није потребно неколико стотина телевизијских програма, хиљаду радио станица и пар хиљада штампаних публикација за политичку еманципацију грађана и њихово активно учешће у политичком процесу. Број комуникационих центара којима се надилази једна Енглеска сасвим сигурно није, дневно-политичка пракса то показује, гаранција отворености медија за артикулацију свих општих, посебних и појединачних интереса и конституисање отворене и пропусне јавне сфере у масмедијском комплексу у којој ће ти интереси, у облику различитих мњењских струја, обитавати. Истовремено нумерички волумен масмедијског комплекса, својом несагласношћу са реалним материјалним могућностима грађана и друштва у целини, указује да се основни смисао његовог постојања уопште не налази у интересу свих грађана

да се у њему конституише јавна сфера довољно комотна да прими сваког од њих уколико то жели, тј. да се формира аутентична јавност са својом хетерогеном природом и мноштвом различитих мњењских струја које се излучују из дана у дана, посредством масмедија. Тржиште Србије са једва милион ипо ефективно запослених људи не може финансијски да подмири функционисање оваквог мастодонтског масмедијског комплекса, па је цео тај систем, хтео то неко да призна или не, додатни генератор економске кризе у земљи, будући да новац за његово функционисање не може доћи из скромног маркетиншког колача, него директно или индиректно из фискалних извора (у овом тренутку једва довољних за финансирање, са око 6.000 запослених, такође гломазне националне радио-телевизије), непотребним оптерећењем, бројем активних, производних и профитабилних предузећа, одавно постале привреде.

### III

Дакле, на постављена питања у првом делу текста – најпре: да ли је Србија почела да изграђује свој европски идентитет у масмедијској сфери, прихватајући у Европи одавно етаблиране стандарде о друштвеним условима за формирање јавности као 'четврте' власти – без икаквог зазирања, имајућу виду све претходне аргументе као емпиријске чињенице, тј. чињенице живота, може се одговорити одрично. Следствено, и одговор на друго постављено питање: да ли је српско друштво, кроз текуће транзиционе процесе у масмедијском комплексу, макар и пионирски почело да улази у ред претежно демократских заједница, мора бити – негативан.

Дубинска анализа узрока који су увели Србију у ћорсокак заблуде и/или пројектоване политике да је демократски друштвени контекст могуће развити без конституисања демократског масмедијског комплекса као прве претпоставке за деловање независне јавности, тиме и демократизацију друштва уопште, вероватно би задрла у матицу процеса редефинисања економске структуре друштва. Једна од могућих (хипотеза у таквој анализи заснивала би се на промишљању процеса превођења друштвене у приватну и њој комплементарне облике својине, који је започет већ давне

1990. године али, узимајући обзир број предузећа која, макар и формално, још функционишу као друштвена, добрим делом још није окончан. И све док се на крају тог процеса, ма како он био организован и вођен, легално и/или нелегално, не стави тачка, мало је вероватно да ће политички субјекти који репрезентују интересне групе капитала, и који се већ 14 година смењују на власти, прихватити став о примарности успостављања услова за артикулисање јавности као 'четврте власти' у друштву за процес његовог демократског преображаја. Отуд свака политичка партија и колација, недемократска као и 'демократска', у тренутку преузимања кормила државног брода, најпре отвара питање легалности претходне и приватизације преостале друштвене својине, потпуно занемарујући чињеницу да се то централно питање друштвених промена у току, не може разрешити без постизања најширег друштвеног консензуса, само вољом врло проблематичних парламентарних већина, тј. без учешћа свих грађана заинтересованих за решавање тог питања, одавно трансформисаног у најважнији друштвени проблем, дакле без постојања делујуће, аутентичне и независне – јавности.

Оптимистичка претпоставка о дешавању у масмедијском комплексу Србије у блиској будућности (до 2010. године) заснивала би се на уверењу да ће до тада процес приватизације, како тако (?!), бити завршен и да више неће постојати суштинске препреке за усвајање и примену европских стандарда у, можда, најважнијој области функционалног организовања савременог друштва. Њено песимистичко наличје, међутим, не искључује предвиђање да, упркос окончаној приватизацији, до суштинских промена у јавној сфери друштвеног живота неће доћи, будући да ће Србија, баш због стихијских промена у економској структури друштва (треба запазити да су стихије у економском и масмедијском систему у минулим годинама биле конвергентне), постати један од неколицине европских примера функционисања тзв. дивљег капитализма, метафоре која се користи за друштвену композицију насталу у развијеним европским земљама, али у XVIII и XIX веку, после окончаних буржоаских револуција. У таквим друштвеним условима малобројни поседници економске и политичке моћи, масмедијски комплекс неће 'разумети' као савремену Агору у којој заинтересовани грађани јавно резонују, већ као скуп

софистицираних средстава политичког инжењеринга којима управљају менаџери стварања јед(и)ног потребног и пожељног јавног мишљења, којем множина аутентичних мњењских струја може само да смета.

У сваком случају, узимајући у обзир анализирана збивања у масмедијском комплексу Србије, њена звезда се, данас, у европском сазвежђу чак и не назире.

### Литература:

- Баћевић Љ. редактор (1994), *Јавно мњење*, Институт друштвених наука, Београд,
- Bourdieu P. (1979): *Public opinion does not exist, Communication and Class Struggle*, Vol. I, New York: International General,
- Бретон Ф. (2000), *Изманипулисана реч*, Клио, Београд.
- Ђорђевић Ј. (1939), *Јавно мњење*, Издавачка задруга „Политика и друштво”, Београд,
- Ђорђевић Т. (1989), *Политичко јавно мњење*, СИТЈ, Београд,
- Ивановић Д. (2000), *Завера против јавности*, Република, Београд,
- Кин Џ. (1995), *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд,
- Кин Џ. (1995), *Структурни преображај јавне сфере*, Потиснуто цивилно друштво, ЕКО-центар, Београд,
- Корни Д. (1999), *Етика информисања*, Клио, Београд,
- Lippmann W. (1922), *Public Opinion*, Harcourt, Brace, New York,
- Лоример Р. (1998), *Масовне комуникације*, Клио, Београд,
- Мек Квејл Д. (1994), *Стари континент – нови медији*, Нова, Београд,
- Милетић М. (2001), *Масмедији у вртлогу промена, друштвене промене и масовно комуницирање у Србији у последњој деценији XX века*, Заједница РТВ станица Србије, Београд,
- Михајловић С. (1998): *Политичка култура и јавно мњење*, Фрагменти политичке културе, Институт друштвених наука, Београд,

- Радојковић М. (1995), *Могућности конституисања демократског јавног мњења у Србији*, Потиснуто цивилно друштво, ЕКО-центар, Београд,
- Радојковић М. (2002), *Реформа локалних РТВ медија*, Призма, Београд.
- Smith T.J. (1995): *Ујед пса чувара*, Преглед (спец. додатак), Београд,
- Стојковић Б. (1993), *Европски културни идентитет*, Просвета - Ниш и Завод за проучавање културног развитака - Београд,
- Тодић Љ. (1987), *Оглед о јавности*, Универзитетска ријеч, Никшић,
- Транзиција до слободног новинарства*, нацрт пројекта (2000), Медија центар, Београд,
- Хабермас Ј. (1969), *Јавно мњење*, Култура, Београд.

\* \* \* \* \*

- Закон о радиодифузији*, „Службени гласник РС”, број 42/2002.
- Закон о јавном информисању*, „Службени гласник РС”, број 43/2003.
- Закон о телекомуникацијама*, „Службени гласник РС”, број 44/2003.
- Предлог Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, [www.media-center.com](http://www.media-center.com)
- Нацрт Закона о оглашавању (рекламирању)*, [www.media-center.com](http://www.media-center.com)

## SERBIA WITHOUT „FOURTH AUTHORITY“

**Summary:** In contemporary society the public can be established only inside of democratic shaped mass media complex, which is understood like totality of all affected mass media inasade determined social framework. In Serbia the needed law, political and media suppositions aren't made for operating an authentic public, which will

have the controlling function in relation with three classical forms governmental authority, and inside them will be realized social consensus about direction, contents and dynamics of social changes. Nonexistence these conditions, from introducing political pluralism in Serbia to nowadays, disqualifies all previous ruling structures like democratic political subjects by their relation in direction of mas media, having in mind that there isn't democratization without operating an independent public.

**Key words:** public, mass media complex, social changes, european standards.